

Староконь Ю. М.,
здобувач вищої освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Бондар О. С.,
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ЩОДО НАСЛІДКІВ ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Оновлене цивільне законодавство вимагає переосмислення багатьох теоретичних проблем цивільного права, оскільки фундаментальні питання вітчизняної цивілістики отримали розробку в період дії старих цивільних законів. Нині виникла нагальна необхідність у науковій оцінці процесів трансформації діючого права, що відбуваються. Тому на сьогодні питання відповідальності за порушення договірної зобов'язання як цивільно-правової категорії стала одним із важливих напрямів наукових досліджень.

Актуальність вивчення сутності і складу порушення договірної зобов'язання та відповідальності за це в першу чергу зумовлена закріпленням у структурі Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) глави 51 «Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання», а також прийняттям в останні роки масиву спеціальних законодавчих актів, зміст яких потребує аналізу під кутом зору їх протидії протиправним діям у сфері особистих немайнових і майнових відносин, зокрема й договірних відносин.

Багато радянський та українських вчених розглядали ті або інші аспекти вчення про зобов'язання: виконання, припинення, відповідальність за порушення зобов'язань. Зокрема, С. Бервено, Д. Боброва, Т. Боднар, В. Васильєва, С. Вільнянський, Є. Годеме, В. Голєвінський, Г. Дєрнбург, О. Дєра, О. Йоффе, І. Канзафаров, Т. Ківалова, О. Красавчиков, Н. Кузнєцова, Л. Лунц, В. Луць, Р. Майданик, І. Новицький, С. Погрібний, О. Подцерковний, Ф. Савін'ї, В. Синайський, Є. Харитонов, О. Харитонова, Я. Шевченко, Р. Шишка та ін.

З моменту прийняття ЦК України від 16 січня 2003 р. [1] наукова розробка порушення договірної зобов'язання як цивільно-правової категорії стала одним із важливих напрямів цивілістичних досліджень. При здійсненні договірних відносин є випадки невиконання чи неналежного виконання сторонами взятих на себе зобов'язань, які іменуються порушенням договірної зобов'язання. Сутність останнього відображається у протиправності

поведінки боржника як обов'язковій ознаці порушення. Відповідно, підставою настання цивільно-правової відповідальності є порушення таких суб'єктивних прав, що породжує правовідносини між правопорушником і потерпілим та формує певні вимоги потерпілого й обов'язки правопорушника для нівелювання шкоди, завданої протиправними діями. Безумовно, правові наслідки порушення зобов'язань залежно від виду зобов'язання є різними. Наведене підтверджується висловленою Н. Кузнецовою тезою, що реанімація приватно-правових засад у цивільному праві на сучасному етапі зумовила відновлення принципу свободи договору, невід'ємною складовою якого є можливість не лише встановлювати в договорі основні права й обов'язки сторін та умови їх реалізації, а й передбачати підстави та обсяг цивільно-правової відповідальності за їх порушення [2]. Порушення як дія або бездіяльність боржника (чи третьої особи, що погодилася надати такого ґатунку транспортну послугу), вчинена з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання, є обставиною, яка безпосередньо впливає на трансформацію договірною правовідношення [3, с. 3]. Як слушно зазначає з цього приводу О. Гришко, порушення обов'язку в договірному правовідношенні належить до найбільш значущих обставин, що впливають на права й обов'язки сторін [4], у зв'язку з чим з'ясування його місця у системі юридичних фактів є необхідним. На думку І. Кантафарової, юридичний факт порушення цивільних прав є правовим засобом, за допомогою якого здійснюється індивідуалізація загальних приписів охоронних норм цивільного права, тобто загальна модель поведінки трансформується в індивідуальну модель [5]. Таким юридичним фактом, що є підставою цивільно-правової відповідальності порушення або невиконання договірних зобов'язань, що характеризується особливим складом, елементами якого є: протиправна дія (бездіяльність) особи, шкідливий результат цієї дії (бездіяльності) і причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) й шкодою – як об'єктивні елементи складу – і вина правопорушника як суб'єктивний елемент складу.

Зобов'язання можна трактувати правовою формою реалізації відповідальності, сутність чого полягає в тому, що кредитор повинен пред'явити вимогу боржнику, яка виникає як наслідок порушення ним свого зобов'язання. Так як реалізація цивільно-правової відповідальності здійснюється в захисному цивільному правовідношенні відносного характеру, що є власне зобов'язанням. Виходячи із цього, протиставляти зобов'язання та відповідальності не слід.

Так склалося історично, що первинна природна форма реалізації права у Стародавньому Римі передбачала застосування відповідальності за правопорушення шляхом санкціонування кровної помсти з метою задоволення інтересів потерпілого. Мірою відповідальності був *talio* (від лат. *talion*, від *talio* – помста) і це справедливо. Лише після того, як зникає уявлення про кровну помсту, формується інститут *obligationes ex delicto* (з лат. зобов'язання з делікту). При цьому *delicta* (з лат. правопорушення) та *crimena* (з лат. злочин)

розрізнялися лише за класифікацією порушених інтересів (відповідно, приватних та публічних). Перше тягло за собою відшкодування шкоди, друге – передбачало публічність покарання. Як видається, логічні рамки правової відповідальності лежать в основі юридичної відповідальності. Правова відповідальність – це відповідальність, що встановлюється згідно з вимогами ідеального (природного) права, його цінностей. Вона тісно пов'язана з принципами свободи, справедливості та рівності [6, с. 1].

У сучасній юридичній літературі загалом існує кілька аспектів юридичної відповідальності й цивільно-правової як різновиду останньої. Велика кількість науковців розглядають питання відповідальності у більш ширшому розумінні, включаючи туди позитивну відповідальність, як урегульований обов'язок давати звіт своїм діям або ж як обов'язок діяти правомірно (З. Астеміров, Б. Базилев, В. Кудрявцев, П. Недбайло, М. Строгович, В. Тархов, А. Тер-Акопов та інші науковці). Така концепція «позитивної» юридичної відповідальності не набула широкого розповсюдження в колах цивілістів, оскільки, як відзначається науковцями, схильна до моральної відповідальності, функції й наслідки якої щодо юридичної є зовсім інакшими (юридична відповідальність є наслідком правопорушення, встановлюючи наслідки неправомірної поведінки) [7, с. 468; 8, с. 104], і робиться висновок, що конструкція позитивної правової відповідальності є вагомою перепорою для її сприйняття [9, с. 210], оскільки не тільки не відповідає природі явища, а й ускладнює вирішення багатьох проблем у юридичній науці, тому що означає ліквідацію юридичної відповідальності як специфічного правового явища, приводячи до хибних висновків щодо ототожнення відповідальності з обов'язком боржника, а у сфері зобов'язань – до збігу цивільно-правової відповідальності з належним виконанням зобов'язань, що підпорядковуються різним правилам і не можуть бути втіленими в одних і тих самих діях боржника. Це основна наявні наукова позиція інтерпретації сутності цивільно-правової відповідальності, саме вона наразі залишається основоположною [10, с. 378-379]. Категорія цивільно-правової відповідальності в її позитивному значенні є особистою справою суб'єкта й не може підлягати практичному застосуванню під час реалізації потерпілою особою належного їй суб'єктивного права на захист у конкретному випадку правопорушення й тим більше на підставі такого розуміння застосовувати санкції та визначати обсяг відповідальності [11].

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, що встановлені договором або ЦК України – стаття 611, зокрема: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди. Сплата неустойки, відшкодування збитків і моральної шкоди є мірами відповідальності і застосовуються, за загальним правилом, при наявності вини порушника. Також за статтею 528 ЦК України боржник має відповідати за порушення зобов'язання іншими особами, на яких було покладено його виконання, якщо договором або законом не встановлено відповідальність

безпосереднього виконавця. Таким чином, відповідно до статті 1092 ЦК України, якщо для виконання переказу грошових коштів на рахунок, визначений у дорученні клієнта, банк платника залучає інший банк (виконуючий банк), у разі невиконання або неналежного виконання платіжного доручення у зв'язку з порушенням правил розрахункових операцій виконуючим банком відповідальність може бути покладена судом на цей банк [1]. Ще одним способом зобов'язати боржника у разі невиконання ним свого грошового зобов'язання, наприклад за договором кредиту, іпотеки, позики, сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних з простроченої, що передбачено статтею 625 ЦК України. Забезпеченням виконання зобов'язання за ЦК України є виплата неустойки, яка визначається як пеня та штраф і є грошовою сумою чи іншим майном, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення зобов'язання (ч. 1 статті 546, статті 549 ЦК України). Але, не дивлячись на існуючі норм цивільного законодавства, перед нами часто постає багато проблем на практиці. Це пов'язано як з відсутністю чіткої регламентації визначення формули розміру моральної шкоди, так і єдиного підходу до встановлення тієї межі розміру та обсягу матеріальної шкоди, інших витрат (проценти за користування чужими грошима, інфляційні витрати тощо, компенсаційні витрати).

Таким чином, на сьогодні є нагальна потреба встановити на законодавчому рівні нормативи визначення як моральної шкоди, так і меж матеріальної шкоди. Пропонуємо визначити єдину матрицю такої дуалістичної моделі, яка б була універсальною і в сфері договірних відносин, і в сфері деліктних. Ці проблемні аспекти правового регулювання меж відносин відповідальності у приватному праві потребують подальшого наукового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Кузнєцова Н. Цивільно-правова відповідальність: поняття, умова та механізм застосування. *Право України*. 2019. № 1. С. 186-203.
3. Лукасевич-Крутник І. Порушення договірних зобов'язань із надання транспортних послуг: поняття та види. Юридичний портал «Ratio Decidendi». URL: <https://rd.ua/storage/attachments/23.pdf>.
4. Гришко О. Порушення договірної зобов'язання: поняття, види, правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03: Київ, 2013. 18 с.
5. Канзафарова І. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 41 с.
6. Дубицька Н. Правові межі відповідальності у приватному праві. Огляд права Київського університету права. 2020. № 2. С. 273-277.
7. Харитонова Є. О., Голубева Н. Ю. Цивільне право України: у 2 т.: підручник. Харків: ТОВ «Одіссей», 2010. Т. 1. 832 с.
8. Кравченко М. В. Договірна відповідальність у цивільному праві. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 3. С. 99-106.
9. Шишка Р. Б. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання: зб. наук. праць Ірпінської фінансово-юридичної академії. Серія «Право». 2013. Вип. 2. С. 206-216.
10. Петрицин Н. Т. До питання про сутність юридичної відповідальності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14. С. 377-401.
11. Гудима-Підвербецька М. М. Теоретико-методологічні та практичні відмінності співвідношення категорій субсидіарного зобов'язання та субсидіарної відповідальності. *Вісник НТУУ. Політологія. Соціологія. Закон*. 2019. № 3 (43). С. 226-231.